

JEZIČNE ZNAČAJKE HRVATSKE MARIJANSKE LIRIKE SPLITSKOGA KNJIŽEVNOG KRUGA 16. STOLJEĆA*

MARIJANA TOMELIĆ ĆURLIN
SUZANA JERKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Poljička cesta 35, HR-21000 Split
mtomelic@ffst.hr
suzana.jerkovic.hr@gmail.com

UDK: 811.163.42'282'344"15"
Pregledni članak
Primljen: 15. 12. 2017.
Prihvaćen za tisak: 27. 11. 2018.

Među raznoraznim temama koje su još od prvih godina pjesničkoga stvaralaštva privlačile pažnju naših pjesnika, zasigurno posebno mjesto pripada Blaženoj Djevici Mariji. Jednako kao što Blažena Djevica Marija ima posebno mjesto u kršćanskoj Crkvi kao Kristova djevičanska majka Bogorodica, tako i posebno mjesto unutar cjelokupnoga pjesničkog stvaralaštva čini marijanska lirika, odnosno čine ga upravo oni stihovi posvećeni Blaženoj Djevici Mariji. Brojni su hrvatski pjesnici barem maleni dio svoga pjesničkog opusa posvetili Isusovoj majci. U ovome radu analizirat će se pojedine marijanske pjesme pjesnika splitskoga književnog kruga: Marka Marulića, Frane Bogavčića, Nikole Matulića, Jerolima Martinčića i Frane Božićevića Natalisa. Provest će se fonološka i morfološka jezična raščlamba. Pjesme su to koje su napisane čakavskom stilizacijom hrvatskoga književnog jezika 16. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI:

čakavski književni jezik, fonološka raščlamba, Jerolim Martinčić, Frane Bogavčić, Frano Božićević Natalis, marijanska lirika, Marko Marulić, morfološka raščlamba, Nikola Matulić

1. Uvod

Tema je ovoga rada prikaz marijanske lirike kod predstavnika splitskoga književnog kruga 16. stoljeća, kao i jezična analiza pojedinih (ili jedinih) njihovih ostvarenja te tematike.

U hrvatskoj je pjesničkoj tradiciji marijanska poezija posebna vrsta duhovno-re-

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2014-09-1946 (Dijalektološka i jezičnopovijesna istraživanja hrvatskoga jezika, voditelj prof. dr. sc. Josip Lisac).

ligiozne poezije u kojoj počiva “najčistiji ton našeg religioznoga duha i najistinitiji izraz naše narodne duše” (Žanko 1935: 6). Blažena je Djeвица Marija vrlo rano ušla u hrvatsku pismenost i književnost (Šimundža 1999: 341). U hrvatskoj je književnoj povijesti Marija sveprisutna: nalazi se kako u starijim književnim žanrovima crkvene književnosti (apokrifima, svetačkim legendama, moralno-poučnoj prozi, pjesništvu...) tako i u novijoj hrvatskoj književnosti. Ona postaje i ostaje neiscrpan motiv, a bogat opus autora novije hrvatske književnosti samo svjedoči o tome da njezin lik iz hrvatske književnosti nikada ni neće nestati.

Brojna su imena hrvatske književnosti posvetila “nekoliko redaka” svoga književnog opusa Blaženoj Djeвици Mariji. Moglo bi se reći da gotovo i nema pjesnika koji se na bilo koji način nije nje dotaknuo. Svaki pjesnik imao je svoje viđenje i gajio svoju osobnu pobožnost prema njoj pa je sukladno s time u stihove pretočio svoju osobnu hvalu, štovanje, molitvu...

Budući da će se u ovom radu govoriti o jezičnim značajkama marijanske lirike splitskoga književnog kruga u renesansnoj književnosti, mora se spomenuti bogato nasljeđe hrvatske marijanske lirike toga razdoblja.

1. 1. *MARIJANSKA LIRIKA U HRVATSKOJ RENESANSNOJ KNJIŽEVNOSTI*

Novi vijek, kao što mu i naziv sugerira, predstavlja svojevrstan odmak od srednjeg vijeka. Taj odmak, tj. prvenstveno težnja za nečim novim, nije mogao zaobići ni književnost, pa tako oponašanje stila pisanja antičkih pjesnika i pojava pjesništva na narodnom jeziku postaju samo neke od “novina” koje novovjekovna književnost donosi (Šimić 2010: 6). Još su se humanisti, predstavljajući sebe kao nastavljače antičkog razdoblja, željeli ograditi od svega što se povezivalo sa srednjim vijekom jer se na srednji vijek tada, kao i većinom sada, gledalo kao na “mračno” i “zaostalo” razdoblje (Janeković Römer 2007: 3). Ipak, unatoč sveprisutnoj težnji za prekidanjem veza sa srednjim vijekom, Janeković Römer ističe da su “mnoge novine koje se pripisuju renesansi zapravo došle iz srednjeg vijeka” (Janeković Römer 2007: 4), što bi značilo da gotovo sve što se pojavljuje u renesansi vuče korijene iz srednjeg vijeka. Šimić (2010: 6) to dijelom potvrđuje kada kaže da se unatoč svemu novome što je renesansa u književnosti donijela, još uvijek piše religiozna lirika.

Religiozne teme, koje predstavljaju jedno od važnijih obilježja renesansne lirike, kako hrvatske tako i svjetske, prenose se kao tradicija iz srednjovjekovne u novovjekovnu književnost. Budući da je srednjovjekovno društvo gotovo izjednačeno s kršćanstvom (Janeković Römer 2007: 2), velika prisutnost religioznih tema u književnosti srednjeg vijeka ne čudi. I Bogdan će za srednjovjekovnu književnost kazati da je

“riječ o književnosti utemeljenoj u prepoznatljivu kršćanskome svjetonazoru” (Bogdan 2011: 368). Religiozna tematika srednjovjekovne književnosti ponajviše se očituje u književnim vrstama kao što su himne, mirakuli, apokrifne priče, svetačke legende, crkvena prikazanja, plačevi..., a “najomiljeniji je lik brojnih srednjovjekovnih tekstova hrvatske književnosti Blažena Djevica Marija ili Majka Božja” (Delbianco 2006: 138).

Upravo iz srednjeg vijeka, točnije iz 12. stoljeća, potječe najstarija poznata molitva Blaženoj Djevici Mariji koja je napisana hrvatskim jezikom. Nalazi se na prvoj stranici *Kijevskih listića*, a molitva glasi: *Zaštiti Gospodi rabi svoje mirnimi zapovidmi, i upvajućes v zastuplenie blaženei Marii, i ot vseh supostat naših stvori ny bez pečali. Gospoda radi našego...* (Katalinić 1995: 478). Molitva je to koja svjedoči o tome da se i tada utjecalo Mariji za zagovor kod Boga, kao što će Marko Marulić i njegovi suvremenici nekoliko stoljeća kasnije zazivati Blaženu Djevicu Mariju za pomoć u borbi protiv Turaka.

Brojni su marijanski tekstovi iz 13. i 14. stoljeća sačuvani u brevijarima, apokrifnom štivu, oficijima, molitvenicima, misalima i, kako kaže Katalinić (1995: 478), “toga ima mnogo”, a Šimundža (1999: 338) navodi da je to tada bilo u modi u svim europskim zemljama. Osim ostalih marijanskih tekstova koji se nalaze u brevijarijima, molitvenicima..., važno je spomenuti starohrvatske marijanske tekstove koji nose naziv *Mirakuli*, a govore o čudesima Blažene Djevice Marije (Katalinić 1995: 478). Za njih Prosperov Novak kaže da je to “najpobožniji i najljepši, a na svoj način i najintimniji, prozni vjenčić” koji se “oko Kristove majke ovio” (Novak 1996: 267). U njima se prikazuju čudesa koja je Djevica Marija učinila jer im je glavni motiv kako je Bogorodica nekim čudom spasila čovjeka – grešnika (Štefanić i dr., 1969: 231 – 235). Najveća zbirka mirakula tiskana je 1507. ili 1508. godine u Senju pod nazivom *Mirakuli slavne dēve Marije* (Delbianco 2006: 140). Štefanić i dr. (1969: 231) navode da je najpoznatija kasnija zbirka ona Matije Divkovića *Sto čudesa aliti zlamenja blažene i slavne Bogorodice* iz 1611. godine.

Najstariji oficiji ili molitvenici na hrvatskom jeziku potječu iz 14. st, a najstariji je sačuvani hrvatski molitvenik *Vatikanski hrvatski molitvenik* u kojem se između ostalog nalazi i marijanski oficij iz 14. st. Oficiji će svoj vrhunac doživjeti u 16. stoljeću (Katalinić, 1995: 480–481), a jedan od poznatijih je *Oficij blažene dive Marije* koji se naziva Marulićevim molitvenikom.¹

Potrebno je spomenuti i “Gospinu pohvalu” ili “Šibensku molitvu” iz 14. st. čiji je puni naziv “Molitva lijepa i pobožna Blaženoj Djevici Mariji”. Ne samo da je riječ

¹ Još se uvijek u našoj književnopovijesnoj znanosti vode rasprave o tome tko je autor tzv. Marulićeva molitvenika (Malić 2004: 5–6), no o tome se u ovom radu neće govoriti.

o jednom od najstarijih tekstova pisanih latinicom već je to i jedan od najstarijih spomenika hrvatskoga pjesništva (Malić 2002: 129), a posvećen je upravo Blaženoj Djevici Mariji.

Jedna se marijanska pjesama, tzv. "Marijina pisam", nalazi na trećem mjestu u nizu pjesama u zbirci nepoznatog glagoljaša koja je poznata kao *Prva hrvatska antologija*. Prosuđuje se da je zbirka pjesama nastala 1380. godine, ali drugi stih marijanske pjesme upozorava na to da je pjesma starija od sačuvanog zapisa. "Sadržajem je pjesma vezana uz blagdan Marijina uznesenja. Poetika joj se temelji na iskazima pučke dogmatike i čvrstog uvjerenja u vjersku istinu" (Mihojević 1994: 59).

Tradicijska prodiranja religiozne tematike u književnost srednjeg vijeka prenosi se i na renensansu književnost, a to se odnosi većinom na liriku u renesansi. Tako religiozna lirika čini važan odsječak hrvatske književne kulture 15. i 16. stoljeća,² a jedan njezin dio čine pjesme marijanske tematike.

Hrvatsku je književnu kulturu renesansnog vremena ponajviše obilježio utjecaj talijanskoga petrarkističkog pjesništva pa se kao rezultat tog utjecaja pišu pjesme ljubavne tematike, odnosno kanconijeri. Osim ljubavnih pjesama, pišu se i epovi, putopisni spjevovi, komedije, tragedije, pastore i druge književne vrste za koje se smatra da su nastale upravo u renesansi. Osim što su hrvatski pjesnici najčešće pisali o ljubavi, teme koje su ih privlačile bile su i domoljubne, svjetovne, pejzažne, misaone naravi, ali nikako se po strani ne bi se smjelo ostaviti prodiranje religioznih tema kod pjesnika toga razdoblja. Šimić kaže da je hrvatska književna historiografija malo "pozornosti posvetila religioznoj lirici" (Šimić 2010: 8), a s njim se slaže i Kapetanović koji još dodaje da "kad bismo iz renesansnih lirskih opusa naših književnika izdvojili pobožne pjesme, dobili bismo oveći zbornik hrvatske renesansne religiozne poezije" (Kapetanović 2005: 20). Kako god, gotovo da nema pjesnika renesansnog vremena kod kojega nije moguće pronaći pjesmu religiozne tematike, a većina je pjesnika barem jednu od svojih religioznih pjesama posvetila upravo Blaženoj Djevici Mariji.

U 15. stoljeću pojavljuju se prve poznate umjetničke pjesme u kojima se progovara o Blaženoj Djevici Mariji (Bubalo 1976: 363). Autor je tih pjesama Marko Marulić kojega Šimundža naziva osobom "kojom započinje naša autorski oblikovana umjetnička književnost" (Šimundža 1999: 341). Marulić o Blaženoj Djevici Mariji progovara u sedam-osam³ pjesama marijanske i kristološke tematike te u svojim duhovnim

² O korpusu hrvatske religiozne lirike 16. stoljeća pisao je Krešimir Šimić u svojoj doktorskoj disertaciji *Hrvatska religiozna lirika 16. stoljeća* (2010) u kojoj je precizno popisao, klasificirao te naveo tematsko-motivske, generičke, poetičke i versifikacijske aspekte religiozne lirike.

³ O točnom broju pjesama u kojima Marulić progovara o Blaženoj Djevici Mariji teško je govoriti zbog otvorenog pitanja o Marulićevu autorstvu u *Vartlu*. Znanstvenici koji se bave proučavanjem

poukama i moralno-teološkim raspravama, a preveo je Marulić i nekoliko marijanskih himana s latinskog na hrvatski jezik te Petrarkinu kanconu *Vergine bella*, i to s talijanskog na latinski, uz poneke stilske i sadržajne modifikacije (Šimundža 1999: 342). Od sedam hrvatskih parafraza latinskih himana, za koliko ih se može utvrditi Marulićevo autorstvo, tri su marijanske himne – “Ave maris stella” (“Zdravo zvizdo, ka svih milostju obsivaš”), “Salve Regina” (“Petje duhovno – Zdrava si, kraljice, majko od milosti”) i “O gloriosa domina” (“O slavna gospoje”). Marulićev himan “O gloriosa Domina” potrebno je razlikovati u odnosu na istoimenu pjesmu za koju se smatralo da ju je također Marulić napisao, ali kasnijim je znanstvenim radom utvrđeno da joj je autor Frane Bogavčić (Mihanović 1989: 223). Marulićeve je prepjeve himana u oficij unijela njegova sestra Bira (Malić 2003: 183). “Marulić je, inače, senzibilan marijanski pjesnik” (Tomasović 1999: 36), no treba napomenuti da Marulić nije mariolog “ako pod tim mislimo na cjelovito izrađenu mariologiju, odnosno teološki traktat koji bi cjelovito obrađivao ulogu Blažene Djevice Marije u povijesti spasenja” te da njegova “mariologija” isto tako nije izvorna, ali ispravna je, teološki utemeljena i opravdana (Parlov 2004: 111). Zbog svega navedenoga, Marulićev bi se marijanski opus mogao nazvati našom prvom (kratkim) pjesničkom mariologijom (Šimundža 1999: 342; Novak 2011: 22).

Ne samo da je Marulić veličao Blaženu Djevicu Mariju ističući pouzdanje u njezinu zaštitu i opjevavajući istinu o njezinu uznesenju na nebo, što je vidljivo u pjesmama “Divici Mariji”⁴ i “Od uzvišen’ja Gospina”, nego joj se obraćao u teškim trenucima moleći je za pomoć koja je prijeko bila potrebna hrvatskome narodu u borbi protiv Turaka. Vjerujući da jedino Blažena Djevica Marija može spasiti hrvatski narod od turske okupacije, vapaj za pomoć uputio joj je u religiozno intoniranoj pjesmi “Molitva suprotiva Turkom”.

Nekoliko godina prije nastanka Marulićeve “Molitve suprotiva Turkom”, u vrijeme prvih prodora Turaka u sjevernodalmatinske krajeve, u tekst je pretočen još jedan vapaj Blaženoj Djevici Mariji za pomoć. Riječ je o našoj prvoj poznatoj rodoljubnoj pjesmi čiji je tekst sačuvan u *Tkonskom zborniku*, glagoljskom rukopisu iz 16. stolje-

Marulićeva života i djela tvrde da je i jedan od razloga pisanja religioznih pjesama bio taj što je Bira, Marulićeva sestra, bila benediktinka te je poznavala samo hrvatski jezik pa je Marulić napisao ove pjesme, ali i prevodio druge religiozne pjesme da bi ih njegova sestra razumjela. Kako god, pjesme u kojima Marulić progovara o Blaženoj Djevici Mariji nastale su kao izraz njegove osobne ljubavi i pobožnosti.

⁴ Z. Novak navodi da “u lirskoj pjesmi pod naslovom ‘Divici Mariji’ on izriče pohvale Gospi i pobožno joj se moli da u vječnosti ‘najde stan’ u njezinoj blizini, a u poemu ‘Od uzvišenja Gospina’ u 150 rimovanih dvanaesteraca pomno izlaže kršćanski nauk o Bogorodičinoj svetosti i spasenjskoj ulozi” (Novak 2011: 22).

ća, a pjesma je vjerojatno nastala u drugoj polovici 15. stoljeća kao jedna od rijetkih izvornih pjesama srednjeg vijeka (Štefanić i dr. 1969: 382). Početak prvog stiha, *Spasi Marije*, a ujedno i naziv pjesme, također upućuje na ono u što je Marulić vjerovao – u ovom teškom razdoblju treba moliti Blaženu Djevicu za pomoć (Šimundža 1999: 342). Pjesma završava molitvom za Marijinim posredovanjem kod Isusa, završetkom karakterističnim za gotovo sve marijanske pjesme (Šimić 2010: 182).

Uz Marulića, i drugi su hrvatski renesansni pjesnici pjevali o Bogorodici – splitski: Frano Božićević Natalis, Frane Bogavčić, Nikola Matulić Alberti, Jerolim Martinčić; zadarski: Šime Budinić, Dominik Armanov; dubrovački: Nikola Dimitrović, Nikola Nalješković, Šiško Menčetić, Džore Držić, Mavro Vetranović; hvarski: Hanibal Lucić, Hortenzij Bartučević, Trogiranin Petar Lucić i dr.

Marulićev mlađi suvremenik i prijatelj Frano Božićević Natalis prepjevao je Petrar kinu “Vergine bella, che di Sol vestita” (“Pisan aliti molitva prečiste Blažene Dive Marije”).

I spomenuti je dubrovački pjesnik Nikola Nalješković, “jedan od najplodnijih stihotvoraca iz doba hrvatske renesanse” (Bubalo 1976: 363) od petnaest pobožnih pjesama, koliko se smatra da ih je napisao, dvije posvetio Blaženoj Djevici Mariji – “O, Majko Djevice” i “O, prisveta i blažena” (Kapetanović 2005: 21).

I dubrovački pjesnik, Mavro Vetranović, u svojim se pjesmama obraća Mariji: “U tim se pjesmama pjesnik suživljavao s Bogorodičinim doživljajima i osjećajima u bolnim trenucima njezina života” (Mihojević 1994: 164).

Dubrovački su pjesnici Šiško Menčetić i Džore Držić unatoč tomu što su njihove pjesme većinom ljubavne tematike, ipak nekoliko svojih pjesama posvetili Blaženoj Djevici Mariji. To samo potvrđuje koliko su je renesansni pjesnici veličali i vjerovali u njezin zagovor. Brojne njihove pjesme, iako su ljubavnog karaktera, spominju Isusovo, Gospodinovo i Marijino ime, a Pederin vjeruje da je to zbog toga što trebaju pomoć “s nebesa” zbog svojih ljubavnih nedaća jer su sami nemoćni i ne znaju kako se približiti svojim “gospojama”. “Međutim, oni pjesme možda i ne shvaćaju drugačije nego kao molitve koje će umilostiviti njihove gospoje” (Pederin 1970: 67).

S najvećim brojem stihova u zborniku Nikše Ranjine zastupljen je Šiško Menčetić (Mihojević 1994: 88), a neki od tih stihova posvećeni su Blaženoj Djevici Mariji. Za Menčetićevu marijansku pobožnost Rebić kaže da je bila “veoma kristocentrična” (Rebić 1980: 513). U pjesmi “Oproštaj” Menčetić je s “neusiljenom lakoćom sjedinio duhovno raspoloženje i biblijsko nadahnuće s trubadurskim iskazom”. U drugoj pjesmi “Na dan od svete Gospoje” Menčetić “traži da na blagdan svete Gospoje taštinu svjetovnih stihova zamijeni pohvalna pjesma Bogorodici” (Mihojević 1994: 90).

Menčetićev suvremenik Džore Držić “produhovljeniji” je od Menčetića. Njegove

pjesme o Blaženoj Djevici nastale su po uzoru na dva latinska teksta koji su često bili izvori nadahnuća. Tako se pjesma “Zdrava o Marija, milostju ka s’ puna” temelji na anđeoskom pozdravu “Ave Marija”. “Taj prepjev dubrovačkog pjesnika bio je poznat i splitskom književnom krugu pa ga je Trogiranin Petar Lucić unio u svoj zbornik *Vrtal*” (Mihojević 1994: 91). Druga pjesma “Zdrava kraljice, mati od milosti” parafraza je latinske pjesme “Salve regina”. Tom pjesmom “Đore uvodi u naše pjesništvo jedanaesteračku tercinu danteovskog tipa” (Mihojević 1994: 91).

Nezaobilazno je spomenuti kod mnogih pjesnika prodiranje petrarkizma u marijansku liriku. U takvim je ostvarenjima religiozno pjesništvo izmiješano s ljubavnim. Ako se podsjeti da je Francesco Petrarca, čiji su model prihvatili mnogi renesansni pjesnici, autor izvanrednih stihova o Djevici Mariji, lako će se razumjeti da su ga neki naši petrarkisti i u tome povremeno slijedili. Zahvaljujući tomu u hrvatskoj renesansnoj književnosti ima “osjećajnih marijanskih kantilena i toplih petrarkističkih stihova” (Janeković Römer 2012: 13). Nameće se shvaćanje da je na neki način pjesnikova obaveza da se nakon mnogih obraćanja lijepoj i obožavanoj gospođi pozornost posveti i Blaženoj Djevici Mariji kao ženi “vrhunskog štovanja i ugleda, neusporedivo najvažnijoj pripadnici ženskog roda”. Rafo Bogišić piše o zajedničkoj osobini petrarkističkih pjesnika koji su spoznali “bezvrijednost” svojih mladenačkih stihova, kao što je i Petrarca svoje “rasute rime” nazvao “rezultatom prvih mladenačkih grijeha”. Marin Držić i Hanibal Lucić samo su neki od mnogih renesansnih pjesnika koji su glavninu svojih kanconijera uništili i time promijenili svoje mladenačko raspoloženje te zaključili kako treba težiti “vječnom raju” i “višnjoj liposti” (Bogišić 2007: 233–237). Šimić smatra da se povezanost svjetovne i religiozne lirike najbolje prikazuje pjesmama ispjevanima Blaženoj Djevici Mariji jer njihova struktura ponajviše podsjeća na ljubavno pjesništvo. “I petrarkist, kao i pobožni pjesnik prema Bogorodici, prema svojoj gospođi odnosi se sa strahopoštovanjem. Promatra je kao vrhunsko, nedostižno biće, stanovnika neba. Odnos petrarkista prema gospođi označen je kao odnos prema višem biću čije je porijeklo, karakteristike i ljepota dovode u vezu s nebesima (...) iako se Marija nikada ne opisuje kao predmet tjelesne žudnje kao kad je riječ o gospođi u ljubavnom pjesništvu” (Šimić 2010: 214–215). Sva petorica spomenutih dubrovačkih pjesnika (Nikola Nalješković, Mavro Vetranović, Šiško Menčetić, Džore Držić i Nikola Dimitrović) svoje religiozne pjesme pišu u toj maniri. Tipično renesansna interpretacija petrarkističkog ruha ogleda se u stihovima Nikole Dimitrovića u poemi “O slavna Djevice” ili “Kraljice od nebes, je l’ itkor na saj svit”. Dimitrovićeve pjesme ljubavne tematike nisu sačuvane pa ostaje činjenica da je on objavljivao samo religiozne i moralističke stihove (Mihojević 1994: 216). U poemi je očit autorsko umjetnički stil. Dimitrović je sav u petrarkističkom zanosu, ali pjesma je u svojoj biti ipak religiozna.

Renesansni pjesnici vješto koriste petrarkistički leksik. Tako je npr. Dimitroviću Blažena Djeвица Marija *sva misal, blago, blaženstvo vječno, kamenje pridrago, zlato istočno, džilj rumeni, ružica svjetlija neg Danica*; Maruliću je Marija *neg misec lipja, neg sunce ko čini dan*; Matuliću *čista golubica*; Bogavčiču *roza, rumen cvit, žilj pribili*; Božičeviću *zora Danica...*

Hvarski pjesnik Hanibal Lucić, kao i njegovi suvremenici, ponekad se izravno, a ponekad usputno obraća Mariji spominjući je u širim cjelinama ili posebno joj posvećujući svoje stihove. Primjer jednog “usputnog” obraćanja nalazi se u poslanici “Malo ti jak u san”, jednoj od šest poslanica Hanibala Lucića namijenjenih Jerolimu Martinčiću (Šimundža 1999: 344; Vončina, 1977: 60). Lucić Hektoroviću “mjesto traženih ‘pisni ljuvenih’” šalje pobožnu pjesmu “Od božićne noći” (Vončina 1977: 65) koja počinje stihovima u kojima se slavi i veliča Marijina veličina.

No, nije religiozna lirika marijanske tematike karakteristična samo za razdoblje hrvatske renesansne i srednjovjekovne književnosti. U svakom je od razdoblja hrvatske književnosti moguće pronaći brojne primjere koji potvrđuju da je Blažena Djeвица Marija “duboko urezana u hrvatska srca i da su Hrvati oduvijek u njoj gledali Zvijezdu vodilju i putokaz prema novoj nadi i budućnosti” (Bubalo 1976: 363). Naša se marijanska književnost dalje razvija u dva smjera tj. u dva poetska izvora – tradicionalno pučkom i literarnoumjetničkom. “Pučki je jednostavan, slijedi staru srednjovjekovnu venu, koja se napaja na čudesnim marijanskim motivima i osjećajnim doživljajima dok je umjetnički zahtjevniji, osoban je i sadržajno izbirljiv; slijedi književne standarde i traži svoje posebnosti” (Šimundža 1999: 343).

Budući da predmet ovoga rada nije nabranje razolikih opusa marijanske lirike, odnosno izdvajanje njezinih sadržajno-tematskih okvira, kao ni izdvajanje ljubavnoga, petrarkističkoga u religioznom, marijanskom opusu, napraviti će se odmak u vezi s tim i vratiti se zadanom predmetu rada.

1. 2. ČAKAVSKI KNJIŽEVNI JEZIK 16. STOLJEĆA

Razdoblje 16. stoljeća po mnogo čemu je burno i prijelomno razdoblje u povijesti hrvatskoga jezika i jezikoslovlja: plodnom i bujnom djelatnošću izgrađuju se književnojezični idiomi: čakavski, kajkavski i štokavski. Šesnaesto je stoljeće zlatni vijek svjetovne dalmatinsko-dubrovačke književnosti, odnosno ono predstavlja “vrhunac hrvatske književnosti za sav vijek njezina opstojanja” (Brozović 2008: 56). Na sjeveru Hrvatske, sa središtima u Zagrebu i Varaždinu, u 16. stoljeću prvi se put pojavljuje i književnost na kajkavskom narječju.

Čakavski hrvatski književni jezik 16. stoljeća nastavlja tekovine prethodnih razdo-

blja njegujući književnu baštinu srednjovjekovne kulture. “Teške promjene nastupile su s turskom agresijom, međutim, kasnosrednjovjekovni razvoj bio je utjecajan i u novim renesansnim vremenima, petrarkističkim, u stvaralaštvu rascjepkanu na pojedine gradske jadranske cjeline, pa je od čakavskoga Zadra do štokavskoga Dubrovnika pjesnički jezik bio jedinstven, kako god bio dijalekatno određen” (Lisac 2013: 33).

Renesansna načela dokidaju povlašteni položaj latinskog u književnosti jer “renesansni pisci, većinom pjesnici, a svi i pjesnici, oslanjali su se na svoj materinski jezik, na govor svojega grada” (Katičić 2011: 22), što je baština talijanske renesanse koja je tada već bila u punom zamahu nakon Dantea, Petrarce i Boccaccia. Ponukani Danteovim izborom koji svoje kapitalno djelo *Božanstvenu komediju* piše na talijanskome jeziku te tako okončava srednjovjekovnu tradiciju stvaranja visoke književnosti na latinskome, hrvatski su pisci osjetili potrebu za napuštanjem “djačkoga” jezika te za stvaranjem u “versih harvacki”.

Zbog toga razdoblje hrvatske renesanse nije samo književno zanimljivo, već predstavlja i važnu dionicu za razvoj hrvatskoga jezika i jezikoslovlja.

Na čakavskom se prostoru stvaraju dva geografski i jezično razdvojena kompleksa: jedan manji i nehomogeniji na sjeverozapadu (kajkavsko-sjevernočakavski), a drugi veći i nešto homogeniji (štokavsko-južnočakavski)⁵ na jugoistoku današnjega hrvatskog teritorija.⁶ Interferencija kompleksa bila je stalno prisutna: “književnojezični razvoj tekao je na taj način da je svaka pokrajinska književnost tražila jezične dodirne točke s drugom pokrajinskom književnosti” (Vončina 1977: 19). I jedan i drugi kompleks hibridne su naravi – jedan ima sjevernočakavske i kajkavske značajke, a drugi južnočakavske i štokavske.

Jugoistočni čakavski kompleks bio je određen djelatnošću pisaca splitskoga, zadarškoga i hvarškoga književnoga kruga. Pod tim se terminom podrazumijeva skupina pripadnika jedne sredine međusobno povezane kulturnim i književnim vezama u nekom vremenskom rasponu, od 15. pa čak do 17. stoljeća. N. Kolumbić navodi da se

⁵ Prema Brozovićevoj periodizaciji hrvatske jezične povijesti na predstandardna i standardna razdoblja, 16. stoljeće spada u 2. razdoblje predstandardnoga razdoblja. “U drugom se razdoblju naime rješavaju na jugoistočnom kompleksu najkrupnija pitanja: izbor narječja, čakavskoga ili štokavskoga, za temelj pisanom jeziku, i izbor pisma. Dakle, ne pita se koji konkretan štokavski ili koji konkretan čakavski dijalekt, nego su u izboru štokavština ili čakavština uopće. I nije u pitanju (orto)grafijska problematika u okviru jednoga pisma, nego samo pismo: latinica ili zapadna cirilica (tj. bosančica) kao takve” (Brozović 2008: 56).

⁶ Razlozi su rascjepkanosti čakavštine lingvističke i sociolingvističke prirode: prvi se odnose na pojmove čakavski sjever : jug, a drugi na činjenicu da u sjeverozapadnom kompleksu nije ojačao humanističko-renesansni duh književne kulture. Naime, na tom se prostoru njegovala jaka glagoljaška tradicija s težnjom da se stvori hibridni čakavsko-kajkavski tip hrvatskoga književnoga jezika (Kape-tanović 2011a: 82–83).

taj termin: “nametnuo prije svega kao mogućnost da se označi raznolikost i specifično bogatstvo hrvatske književnosti jednog razdoblja. Dakle, humanistički i renesansni krug označuju ponajviše spontano okupljanje pjesnika i drugih intelektualnih djelatnika jedne sredine (naime ‘knjižnika i razumnika’, kako bi rekao Petar Hektorović), čiji pripadnici gaje prisniju međusobnu povezanost bilo druženjem, razmjenom pisama i pohvala, razmjenom pjesničkih iskustava i sl.” (Kolumbić 1991: 18).

Prema tome, navedeni književni krugovi nikad nisu bili u potpunosti odvojeni što zbog migracija, ali i zbog stalnih kontakata između pisaca različitih književnih krugova: “Niti jedan od hrvatskih renesansnih književnika ne piše baš svojim materinskim govorom. U jeziku njihovih djela uvijek je prisutna težnja da se obuhvati širi prostor” (Katičić 2011: 22). Tako je “stvorena na jugoistoku hrvatskih zemalja književna *koiné* koja je, za razliku od sjeverozapada, postala u prvome redu jezik hrvatske petrarkističke poezije” (Moguš 1991: 30–31). Njihovo je stvaralaštvo bilo vođeno jedinstvenim zajedničkim književnim izrazom, književnom *koiné* (Moguš 1995: 59).

Razni se autori slažu da je 16. stoljeće odigralo značajnu ulogu u razvoju hrvatskog književnog jezika. U tom kontekstu A. Kapetanović kaže: “Književna čakavština XVI. stoljeća važna je dionica u razvoju hrvatske jezične kulture ne samo po ostvarenjima koja nam ostaviše renesansni pisci čakavskoga izraza nego i po energiji koja je iz toga stvaranja prenijeta u daljnje tokove izgradnje hrvatskoga naddijalektnoga izražavanja” (Kapetanović 2011a: 77) dok D. Malić u jeziku književnih djela iz tog razdoblja vidi “odraz žive narodne riječi kraja u kojem je pojedini spomenik nastao i slojeva koji su se u njemu taložili” (Malić 2002: 21).

Kao što je već rečeno, književni jezik čakavskih pisaca 16. stoljeća obuhvaća djelovanje čakavskih renesansnih pisaca triju većih središta: Splita, Zadra i otoka Hvara. Može se spomenuti i četvrto kulturno renesansno središte Šibenik, no budući da je iz toga grada malo sačuvanih čakavskih tekovina,⁷ ono se najčešće ne navodi kada se spominje književna čakavština 16. stoljeća.

1. 3. SPLITSKI KNJIŽEVNI KRUG U DOBA RENESANSE

Renesansa je, “ispunila stari srednjovjekovni Split s bezbroj pojedinosti (...) pokazala je kao i njihovi čedni radovi umjetničku riječ, ljudsko mjerilo i vjerni izraz malog grada koji je ipak braneći se perom i mačem od neprijatelja i gospodara uspio ostvariti

⁷ Uz grad Šibenik spominje se ime Juraj Baraković i njegova *Vila Slovinka* (objavljena 1614.), Petar Divnić s pjesmom *U pohvalu grada Šibenika* (objavljena 1774.) te Faust Vrančić, autor prvoga hrvatskog (petojezičnog) rječnika *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (1595.).

prosvjetni uspon i privredni napredak, stvoriti književna djela u pjesmi i prozi na klasičnom latinskom i vlastitom jeziku te očuvati narodnost i proslijediti svoju kulturu pod vlasću lukavog tuđina, usprkos pomodnom polatinjenju i potalijančenju imena” (Fisković 1976: 306 – 307).

U doba renesanse Split je bio značajno kulturno središte s jakom humanističkom djelatnošću te književnim krugom okupljenim oko Marka Marulića, njegovim glavnim predstavnikom te središnjom ličnosti tadašnjega kulturnog života Splita po kojemu se ponekad krug i nazivao Marulićevim pjesničkim krugom (Kapetanović 2011a: 84). Neveliki broj ljudi činio je splitski humanistički krug, a sve su to ličnosti koje su u povijesti snažno svojim životom i radom zadužile hrvatsku znanost i kulturu. Marko Marulić i njegovi prijatelji sastajali su se, razmjenjivali tekstove, diskutirali i iznosili svoja mišljenja. Historiografija je pokušala detaljnije proučiti pripadnike tog kruga, no zbog nedostatka i slabe očuvanosti podataka ne saznajemo mnogo o tim piscima (Tomasović 1989: 17).

Prema tome, osim Marulića, unutar toga kruga djelovali su i Dmine i Jerolim Palić, pjesnik, povjesničar, diplomat Toma Niger, pjesnik, biograf i prevoditelj Frano Božičević Natalis, Frane Bogavčić, pjesnici latinskih i hrvatskih stihova Jerolim i Frane Martinčić te Nikola Matulić Alberti, Toma Hranković, Šimun Selimbrić, Nikola i Petar Petraka, Donat Paskvalić, Placid Gregorijanić, Jerolim Ćipiko, svećenik Rogerij Capogrosso, biskup i svećenik Bernard Zane, gradski blagajnik Hermolaj Barbaro, Baltazar Splićanin, Ivan Rozan i Petar Tartaljica (Lučin 2001: 20). Članove je toga kruga povezivalo, kako sam Marulić kaže, “blisko prijateljstvo” još iz Acciarinijeva učilišta u Splitu, u kojem su se obrazovala djeca plemićkih obitelji. To je učilište bilo nositeljem onih snažnih vjetrova promjena koje su već uzele maha s druge strane Jadrana. Talijanski humanist Tideo Acciarini, kao i učitelj te iste škole Bartolomej Marula, poznati izdavač i komentator latinskih klasika, vjerojatno su kod Marulića i njegovih vršnjaka potaknuli ljubav prema klasičnoj starini (Tomasović 1991: 108 – 109).

Posebno treba naglasiti pozitivan utjecaj kako Marka Marulića, tako i cijeloga humanističkog kruga na cjelokupni kulturno-umjetnički život renesansnoga Splita. Važno mjesto u humanističko-renesansnoj kulturi zauzima književnost, a upravo zahvaljujući svojoj bogatoj humanističko-renesansnoj književnosti Hrvatska se već od 15. stoljeća u punoj mjeri uključuje u kulturne tokove europskoga novovjekovlja.

2. PREDMET I METODOLOGIJA RADA

Za predmet je ovoga rada uzeta jezična analiza marijanske lirike pojedinih predstavnika splitskoga književnog kruga hrvatske renesansne književnosti. Četiri su pjesnika splitskoga književnog kruga napisala samo jednu religioznu pjesmu posvećenu Blaženoj Djevici Mariji: Frano Božićević Natalis prepjevao je Petrarkinu “Vergine bella, che di Sol vestita” (“Pisan aliti molitva prečiste Blažene Dive Marije”),⁸ Frane Bogavčić napisao je pjesmu “O gloriosa Domina”, Nikola Matulić Alberti pjesmu “Pisan Gospoji blaženoj ku složi Nikula Matulić Splićanin”, a Jerolim Martinčić pjesmu “O slava priliko”.⁹ U analizirani korpus ulazi sve spomenuto, kao i dvije marijanske pjesme glavnoga predstavnika toga književnog kruga, Marka Marulića. U korpus za analizu ulazi i jedna pjesma nepoznatoga autora za koju se pretpostavlja da pripada splitskome književnom krugu, o čemu će kasnije biti više riječi. Sve su analizirane pjesme uzete iz Lucićeva *Vartla*. Riječ je o prvoj hrvatskoj antologiji duhovnoga štiva koja predstavlja velik doprinos hrvatskoj kulturi uopće, a posebno onoj religioznoga karaktera. Lucić je pisao svoje djelo od 1573. do 1595. godine, a pisao ga je za redovnice trogirskoga benediktinskog samostana koje nisu poznavale druge jezike osim hrvatskoga pa je duhovno štivo trebalo biti napisano na narodnome jeziku (Katalinić 1985: 145). Lucić je skupljao gradivo, prepravljao ga, posuvremenjivao jezik, prevodio, sve prepisao i složio u knjigu. Nastojao je u *Vartlu* sabrati duhovno štivo, pisano na hrvatskome jeziku, bilo u poeziji ili u prozi, do kojega je mogao doći, a koje je smatrao najboljim, najprikladnijim za duhovni i općenito religiozno-kulturni odgoj. Stoga on i “predstavlja svojevrsnu, do danas po broju naslova možda i najbogatiju hrestomatiju hrvatskih proznih i stihovanih djela 15. i 16. stoljeća” (Kolumbić 1990: 9).

Radi što jednostavnijeg navođenja jezičnih podataka, u radu su korištene kratice za analizirane pjesme:

Marko Marulić – SGI: “Slavna gospoja zača Isusa” (Lucić 1990: 498 – 501)¹⁰

⁸ Iako se radi o prepjevu Petrarkine “Vergine belle, che di Sol vestita”, napominje se da se u književnosti ranoga novovjekovlja prijevod može promatrati kao kreativna interpretacija predloška te kao takav ima status gotovo jednak autorskom djelu te se onda u skladu s time i navedeni prijevod može svrstati u korpus hrvatske marijanske lirike splitskoga književnog kruga.

⁹ Nekoliko jezičnih natuknica o Matulićevoj pjesmi “Pisan Gospoji blaženoj ku složi Nikula Matulić Splićanin”, Bogavčićevoj “O gloriosa Domina” i Martinčićevoj “O slava priliko” vidi u: Kapetanović, 2011b: 13 – 14.

¹⁰ U zbirci *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (1970) u četvrtom svesku koji nosi naslov *Marko Marulić*, objavljene su četiri Marulićeve hrvatske marijanske pjesme: “Od uzvišen’ja Gospina”, “Divici Mariji”, “Utečenje k divi Mariji” i “O gloriosa domina”. Pjesme se nalaze i u Lucićevu *Vartlu* s time da je

- Marko Marulić – OZI: “Od začetja Isusova” (Lucić 1990: 289 – 292)¹¹
 Frane Bogavčić – OGD: “O gloriosa Domina” (Lucić 1990: 484 – 485)¹²
 Frano Božićević Natalis – PAM: “Pisan aliti molitva prečiste Blažene Dive Marije” (Lucić 1990: 580 – 582)¹³
 Nikola Matulić – PG: “Pisan Gospoji blaženoj ku složi Nikula Matulić Splićanin” (Lucić 1990: 180)¹⁴
 (nepoznati autor) – ZM: “Zdrava Marija” (Lucić 1990: 181)¹⁵
 Jerolim Martinčić – OSP: “O slavna priliko” (Lucić 1990: 462–463)¹⁶

Budući da su navedeni autori pripadali splitskome književnom krugu hrvatske renesansne književnosti 16. stoljeća, može se pretpostaviti da će podloga njihova književnog jezika biti čakavska. Jezična analiza izabranih pjesama trebala bi to potvrditi.

2. 1. O PJESMAMA ANALIZIRANIM U RADU

Kod većine se analiziranih pjesama već iz naslova da iščitati da su posvećene Blaženoj Djevici Mariji. Ipak, potrebno je spomenuti da u pojedinim pjesmama Marija

prva navedena objavljena pod naslovom “Slavna gospoja zača Isusa”. Jedna verzija ove pjesme nalazi se u *Lulićevu zborniku* pod naslovom “Od uzvišen’ja Gospina”, a postoji i u Osorsko-hvarskoj pjesmarici iz 1530. godine u kojoj započinje latinskim stihovima *D(e) asumtione D(omi)ne*. U “Životu blaženoga svetoga Ivana Karstitelja” koji se također nalazi u *Varthu* (str. 464 – 477) nalaze se stihovi prepjeva pjesme (“Veliča duša ma”) koji su dio pjesme “Slavna gospoja zača Isusa”. Isti stihovi zapisani su i u *Firentinskom zborniku* (Lucić 1990: 799 – 800).

- ¹¹ Pjesma se nalazi u Lucićevu *Varthu* pod naslovom “Počinje pisan bogoljubna na slavu i pošten’je Božje i pričiste dive Marije od začetja Isusova”. Pjesmu je objavio i Jagić u *Stari pisci hrvatski*, a verzije ove pjesme nalaze se u Lulićevu zborniku, Osorsko-hvarskoj pjesmarici te u Rapskoj pjesmarici (Lucić 1990: 779 – 780).
- ¹² Ova se pjesma nalazi i u *Lulićevu zborniku* pod drugim naslovom “U hvalu i uzvišen’je Blažene Dive Marije”. U *Varthu* je zapisana kraća verzija te pjesme, odnosno bez posljednjih deset stihova. Vidi o tome u: Šimić 2010: 88.
- ¹³ Iako u *Varthu* u naslovu stoji *složeno po Marku Maruliću*, moglo bi se pogrešno zaključiti da je pjesma autorski uradak Marka Marulića. I. Kukuljević bilježi i pripisuje tu pjesmu Marulićevu prijatelju F. Božićeviću koji je napravio prepjev Petrarkine kancone *Vergine bella*. Kukuljević pjesmu bilježi u potpunom obliku u svom rukopisu dok se u *Varthu* donosi samo prvih pet *kolinaca* (Lucić 1990: 808). Pjesmu je objavio I. Kukuljević u *Pjesnici hrvatski XV. veka* (Lucić 1990: 766; Šimić 2010: 85).
- ¹⁵ Pjesmu je objavio I. Kukuljević u *Pjesnici hrvatski XV. veka* pod Matulićevim imenom, a budući da se pjesma našla i u zbirci A. Baffa samo s drugačijim imenom (*Ave Maria*), Kukuljević je u *Pjesnici hrvatski XVI. veka* objavljuje i pod njegovim imenom. Jedna verzija pjesme nalazi se i u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*. Fancev upravo tu verziju pjesme pripisuje Maruliću ili nekom njegovom suvremeniku dok Kolumbić Maruliću pripisuje verziju pjesme koja se nalazi u *Varlu* (Lucić 1990: 766 – 767; Šimić 2010: 85; Štrkalj Despot 2011: 60).
- ¹⁶ Pjesmu je objavio I. Kukuljević u *Pjesnici hrvatski XV. veka* pod naslovom *Na priliku B. D. Marie* (Lucić 1990: 794; Šimić 2010: 88).

nije u prvome planu, već se o njoj govori u sklopu govora o Isusu Kristu, kao što je slučaj kod Marulićevih pjesama o čemu je već bilo riječi u radu. Tako se primjerice u najkraćoj od sviju analiziranih pjesama, “Zdravoj Mariji”, čiji je autor nepoznat, u prvi plan stavlja Marijin sin Isus Krist (*blažen je plod od utrobe tvoje, Isus nas gospodin, slavni stvoritelj, slatki sin, naš otkupitelj*) dok je Marija u ulozi naše zagovornice:

*Ter za nas moli svih sinka pridragoga
Da gnjiva za naš grih ne pusti on svoga
Sada i u vrime još od naše smarti,
Kada smart sasvime bude nas satarti.*

Matulić piše “Pisan Gospoји blaženoј” koje je ujedno i jedino njegovo hrvatsko djelo koje je došlo do nas dok su neka njegova djela izgubljena. Katalinić ističe da pjesma “odiše tako iskrenom pobožnošću; pisana je tako lijepim hrvatskim jezikom, prožeta tako jednostavnim i toplim pjesničkim zanosom i dražesti” (Katalinić 1985: 150), a Štrkalj Despot nastavlja da je pjesma “uspješno spjevana i protkana petrarkističkim izrazima metaforičkih koncepata” (Štrkalj Despot 2011: 53). S druge strane, Mihojević za Matulićevu pjesmu kaže da početni zalet pjesme obećaje više od onoga što je u njoj dato te da su Matulićevi stihovi “više svjedočanstvo htijenja i oponašanje uzora nego vlastite pjesničke snage” (Mihojević 1994: 115). U toj se pjesmi Marija slavi riječima: *nebeska kraljice, čista golubice, slavna Gospoje, milostiva, jesi od milosti, Divo čista, Majko od slave, Kraljice, Dvice*, ali joj se i pobožno moli:

*Ka me će na konac, ak s' ne odrečem,
Varć u đavli lanac, neka se tu pečem.*
...
*Ukaz' mi pravi put, po ki bih mogal doć,
Dvice, u tvoj skut; te sve mož ako hoć.*

Slično se Mariji obraća i Bogavčić pjesmom “O gloriosa Domina” s time da je u prvom dijelu pjesme veliča (*slavna Gospoje, slavne parsi tvoje, svitlija od zore, kraljica s', slatki od pčel roj, ti s' piće i hrana, rumen cvit, naša brana i šćit, ti si žilj pribili...*), a zatim joj se ponizno obraća te traži od nje zaštitu i spasenje. U Lulićevu se zborniku ista pjesma zove “U hvalu i uzvišen’je Blažene Dive Marije” te je bogatija za posljednjih deset stihova od iste pjesme iz *Vartla* (Šimić 2010: 197). Neki bi se stihovi iz Bogavčićeve pjesme, naročito iz osme i devete kitice, mogli dovesti u vezu s ranije spomenutom pjesmom iz Tkonskog zbornika “Spasi Marije”. “Bogavčićeva pjesma moli Bogorodicu

da bude ‘ščit sprot djavljoj sili’, da brani sirote ‘ki drazih nimaju, a mi ‘brez broja, prez mire ginemo svaki čas’, zato nam zamire ‘od straha život vas’. Gotovo istim riječima svoje nevolje izražava bezimeni pjesnik, glagoljaš” (Mihojević 1994: 211). Mihojević ističe da je jasno zbog čega se pjesnici splitskoga književnog kruga pri obraćanju Blaženoj Djevici Mariji služe sličnim riječima. Naime, osmanlijski upadi, ugroženost, pogibelj i strah od smrti u ono su vrijeme bili njihova svakodnevica. On dalje navodi kako nije slučajnost što se u Marulićevoj “Molitvi suprotiva Turkom” kaže da osmanlijski upadi “rastavljaju od draga miloga” i da se u spomenutoj pjesmi nepoznatoga glagoljaša govori kako smrt “luči draga od miloga” (Mihojević 1994: 211–212).

*Na grišne se smili, ki se griha kaju,
Sirot ne rascvili, ke drazih nimaju.*

...

*Ti Gospoje, svih nas po tvojoj milosti
Hrani, pomози, spas’, uzdarž’ u kriposti!*

U *Vartlu* se pod brojem 118 nalazi još jedna pjesma istoga naziva, “O gloriosa Domina”, koju je Marulić unio u svoj *Oficij blažene dive Marije*. Početnim stihom Bogavčičeve pjesme (*O slavna Gospoje, kâno si zvizd viša*) započinje i ova pjesma sastavljena od šest dvanaesteračkih dvostihova (Mihojević 1994: 76).

U pjesmi “Slavna gospoja zača Isusa” ili “Divice prečista, majko umiljena”, sastavljenoj od 150 dvostruko rimovanih dvanaesteraca, Marulić iznosi kršćanski nauk o Bogorodičinoj svetosti i njezinoj spasiteljskoj ulozi, naglašavajući njezino majčinstvo (*Boga porodi, plod tvoj, njegova majka ti, sina s’ Božja mati*) i uznesenje na nebo:

*I svaršiv činjen’je buduć doli došal
Z naše spasen’je, na nebo jest pošal
U nebeskoj slavi, gdino pak i tebe
Radosnu postavi na pristol kon sebe.*

Uz ovu Marulićevu pjesmu, Parlov piše: “U pučkom zamišljanju života u nebu u središtu se nalazi proslavljeni Krist. Uz Krista stoje oni koji su mu za zemaljskoga života bili najbliži, tj. najviše suobličeni. Budući da je Kristu najbliža njegova Majka, te zbog njene uloge Majke u povijesti spasenja, ona se nalazi uz desnu svoga Sina” (Parlov 2004: 127). I Marulić, kao i mnogi drugi renesansni pjesnici, uspoređuje Blaženu Djevicu Mariju sa zvijezdom Danicom, a mjesec i sunce ništa su naspram njezine ljepote:

*I riše, pitajuć: Kâ je toj kraljica,
kâ se sva sja greduć kakono Danica?
Neg misec liplja, neg sunce kô čini dan,
a jača neg šereg ki s tabora gre van.*

Marulićeva pjesma *Od začetja Isusova* koja u Lucićeve *Vartlu* počinje riječima *Počini pisan bogoljubna na slavu i poštenje Božje i pričiste Dive Marije Od začetja Isusova*, duga je pjesma sastavljena od 118 rimovanih stihova u kojoj Marulić opisuje događaje na dan Blagovijesti (Katalinić 1985: 149). Na početku pjesmu nalazi se šest stihova koji predstavljaju invokaciju kojom se Marulić obraća Blaženoj Djevici Mariji tražeći od nje pomoć i milost kako bi napisao pjesmu o Isusovu začecu (Jozanović 2015: 7):

*O zvizdo svih liplja, majko, Divo čista,
tvom nebo i zemlja čistinjom procvita:
na pomoć te zovu, milost daj ku prosim,
neka t' pisam ovu od začetja složim.
To t' bi parva radost, koja nas utiši,
i velika slatkost; zatoj me usliši.*

Marulić u nastavku pjesme izriče pohvalu Blaženoj Djevici Mariji, spominje njezina zaručnika Josipa te u obliku dijaloga opisuje trenutak kada anđeo Gabrijel naviješta Mariji da će začeti po Duhu Svetomu:

*Slavno naručen'je svemogoga Boga,
ovo t' je poslan'je Gospodina moga,
njega riči ove da ti ja navistim
od strane njegove i da te pozdravim.
Marija, zdrava si, Gospodin je s tobom,
milosti puna si, s kripostju svaršenom.
Meu žene ine blažena ćeš biti,
čuvši tvoje ime, svak će se klanjati.*

Analizirajući Marulićevo pjesništvo, Parlov navodi: "U svijesti vjernika Marulićeva vremena veoma je naglašena eshatološka dimenzija života, tj. smrt i stanje poslije smrti. Više od smrti vladao je strah pred onim što slijedi poslije smrti, tj. strah od Božjeg suda i konačne osude... Marija je igrala ulogu zagovornice, utočišta grješnika" (Parlov 2004: 128).

Već je bilo spomenuto da je jedino Matulićevo djelo pisano hrvatskim jezikom koje je došlo do nas, pjesma posvećena Blaženoj Djevici Mariji. Slična je sudbina zadesila mnoge hrvatske pjesnike 16. stoljeća koji su pisali svoja djela na latinskome i hrvatskome jeziku pa danas, kao rezultat, nemamo pisanih potvrda o njihovim hrvatskim djelima, iako znamo da su ih pisali. Lucićev nam je *Vartal* sačuvao dvanaesteračku pjesmu Splićanina Jerolima Martinčića *O slavna priliko*.¹⁷ To je ujedno i jedini književni ostatak pjesnika kome je Marulić uputio nekoliko pohvalnih latinskih stihova (Mihojević 1994: 111). Sve drugo što je Martinčić napisao na hrvatskome jeziku, izgubilo se (Katalinić 1985: 150). Ni o Martinčiću se ne zna mnogo. Često se dopisivao s Hanibalom Lucićem pa je u Lucićevim poslasticama moguće pronaći neke podatke o Martinčiću (Mihojević 1994: 111). Ranije je u radu bila spomenuta Lucićeva poslanica Martinčiću u povodu božićne noći. Martinčić se Blaženoj Djevici Mariji obraća riječima: *slavna priliko Dive, priliko kraljice, svarsena priliko, karstjanska radosti*, a osim što joj se divi jer *Rodi brez tužice u betlensko misto!* također je moli da ne napusti ljude i da se smiluje njihovim grijesima: *Smili se na tuge i svakdanjske muke!* “Pristupajući toliko opjevanoj temi, slavi Bogorodice, svojim je stihovima umio dati i gipkost i sadržajnost” te je, sudeći prema Mihojevićevim riječima, zaobišavši pojednostavljeni molitveni obrazac iskazao da ima “izrazitiji pjesnički dar od mnogih svojih suvremenika” (Mihojević 1994: 112). Martinčić završava pjesmu iskazujući nadu u to da će se Blažena Djevica Marija kao nagradu što su joj ljudi vjerno služili zauzeti za njih na kraju njihova života te pjesmu završava istim trima riječima kojima ju je i započeo:

*Kleknuv prid oltar tvoj, služimo ti virno.
Na konac življen'ja skaž' zlamen'je niko
Božjega smiljen'ja, o slavna priliko!*

U svim se analiziranim pjesmama ističe Marijina poniznost, predanost i poslušnost. Često u svojim pjesmama pjesnici mole Mariju za utjehu i pomoć, a pjesme im odzvajaju dubokom ljubavlju i pobožnošću prema Majci Božjoj.

¹⁷ Josip Vončina u knjizi *Analize starih hrvatskih pisaca* nudi detaljniju jezičnu analizu Martinčićeve pjesme za koju kaže da “više podsjeća na recenziju likovnog stručnjaka nego na pohvalu Gospi” i zaključuje da pjesma potvrđuje da se Martinčić kretao u krugu splitskih humanista onoga vremena (Vončina 1977: 64).

3. ANALIZA

3. 1. FONOLOŠKA RAŠČLAMBA

Refleks je psl. */ʋ/ i */ʋ/ (> /ð/) u tzv. jakom položaju dao /a/: SGI: *dan, kada, otac, sad/sada, taj, tad*; OZI: *kada, konac, otac, sada, tad*; OGD: *dan, vas*; PAM: *vas*; PG: *jesam, konac, lonac, sad, živac*; ZM: *kada, sada*; OSP: *konac*. U pjesmama je zabilježena devokalizacija fonema /r/: SGI: *harla, garla, Karsta, martav, milosardje, uharli, uskarsnu, zagarli*; OZI: *parva, sarce, svaršeno*; OGD: *parsi, smartni, svarh, svarhu, svaršeno, uzdarž*; PAM: *izvaršnomu, milosardja, neoskvarnjeno, smarti, svarhu, svarni, umarloga*; PG: *karzmaj, varć, u sarcu*; ZM: *karstjanstvo, sardac (G mn.), satarti, smart, smarti, varh*; OSP: *izvarsnu, karstjani', karstjanska, svaršena, umarla*.

Slogotvorno je /r/¹⁸ u većine čakavskih pisaca izgubilo slogotvornost te se ostvarivalo s popratnim samoglasnikom kao što pokazuju navedeni primjeri.

Stara skupina *vr̥ u pjesmama se realizira najčešće kao /u/. Navedeni su prijedložni primjeri: SGI: *u tolici, u koj, u svemu, u vičnje*; OZI: *u hiši, u kući, u vik vikom*; OGD: *u kriposti, u pokoj, u rajske, u svitlosti*; PAM: *u sebi, u tebi*; PG: *u djavlji, u sarcu, u tvoj*; ZM: *u vrime*; OSP: *u betlenskom, u pokoj*. Ovakvi su prijelazi česti u čakavskim tekstovima 16. stoljeća, iako se navedeni refleks smatrao štokavskom značajkom. Navedeni primjeri pokazuju da u pjesmama nije svojstvena tendencija *jake vokalnosti*. Tomu u prilog govore i sljedeći primjeri: OZI: *uvik*; PAM: *gdi*. U nekim se pjesmama navedena skupina realizira kao va-: SGI: *vazda*; OZI: *vazda (uz uvik)*; PAM: *vazd*. U tim se primjerima očituje pojava čakavske *jake vokalnosti*.

Odras prednjega nazala */ɛ/ u pjesmama se u većini primjera realizira kao /e/: SGI: *biše, hodeći, misec, pokleče, Sveti, svetost*; OZI: *biše, ime, pamet, Sveti, vrime, začeti, začetja*; OGD: *biše, svete, sveti*; PAM: *počet, svete, svetom, začeta*; PG, ZM: *ime*. U samo je nekoliko primjera refleks prednjega nazala */ɛ/ iza palatala /č/ dao /a/: SGI: *od počala, zača*; OZI: *poča, začati*. Navedena se pojava smatra odlikom čakavskoga jezičnoga sustava. U pjesmi OZI supostoje oba refleksa u istoj riječi: *ćeš*

¹⁸ Pitanje slogotvornoga /r/ zabilježenoga s popratnim samoglasnikom ili bez njega predstavljalo je staru fonološku dilemu, a u tom smislu i različite pristupe tom problemu. Naime, neki taj popratni samoglasnik ispuštaju u transkripciji smatrajući da se tu radi samo o grafijskom rješenju bez fonetske vrijednosti te da ga u tom pogledu nije bitno ni bilježiti. Drugi pak smatraju da ti popratni samoglasnici predstavljaju prave fonetske realizacije. Vrijednost /ar/ u Marulićevoj *Juditi* prvi je proveo Marin Franičević pri predstavljanju spjeva za Školsku knjigu 1974. godine i u ponovljenom izdanju 1976. godine u želji da bude što vjerodostojniji prvom izdanju *Judite* iz 1521. godine. Vidi o tome u: Tomasović, 1996: 255–256.

začati/češ začeti.

Stražnji nazal */q/ i slogotvorni */l/ reflektirali su se u /u/ što je bio čest refleks u književnoj čakavštini toga vremena. Primjeri prijelaza nazala */q/ u /u/ su: SGI: *buduć, ju, nju* (A jd.), *glavu* (A jd.), *put, putem, su* (3. l. mn.), *svu* (A jd.); OZI: *budeš, budi, budu, budući, muž, muža, u tvoju*; OGD: *z ruk*; PAM: *bud', molju, put, putom, tvoju*; PG: *bud', golubice, nošu, prošu, put*; ZM: *bude*. Primjeri prijelaza slogotvornoga */l/ u /u/ su: SGI: *sunce, suncem*; OZI: *od sunca, suncu, suze, puna*; OGD: *puna, sunce*; PAM: *od suz, pun, puna*; ZM, OSP: *puna*.

Što se tiče refleksa jata, u pjesmama se očituje ikavski refleks koji se i očekuje budući da se radi o pjesnicima splitskoga književnoga kruga, odnosno o južnočakavskom području. Ikavski se refleks jata javlja u korijenskim morfemima: SGI: *besida, divice, divom, grih, grišnik, grišnike, liplja, misec, mista, odivenu, pristol, side, svist, svit, svitline, svitlosti, vikovnje, virujemo, viruju, zapovid*; OZI: *dilo, dilom, divo, divice, Divici, dovika, grih, grišnoga, kripost, liplja, liposti, misec, najlipša, odili, prid, procvita, prosvitli, rič, riči, svitli, svitlost, utiši, uvik, vičnjega, vik, vikom, vrime, vrimena, zvizdo*; OGD: *cvit, divo, grih, griha, grišnim, kriposti, mire, svit, svitom, svitlosti, vičnji, vire, virne*; PAM: *Divice, divicu, Divo, grih, grihe, grihom, lipostju, najlipša, ne biži se, nesriče, nevista, odnimi, odriši, procvita, promini, sivaš, svit, svitu, svitlost, svitlostju, tiši, vridnostju*; PG: *Divice, dil, divo, grihe, grišna, grišnika, prid, prida*; ZM: *Divice, grih, gnjiv, grišnik, svit, svitom, utiši, vičnjega, vrime*; OSP: *Dive, gnjiva, kripost, lipost, misto, niko, prid, svit, svitlost, virno*; u tvorbenim morfemima: u riječima nastalim prefiksacijom: SGI: *pribivaš, pričista, prislavko*; OZI: *pričistu, prislavna*; OGD: *pribila*; PAM: *pričista, prislavni, prisveta*; ZM: *pridragoga, prislavno*; u dočecima priloga: SGI: *doli/dolika, gdi/gdino, gori/gorika*; OGD: *gdino*; PAM: *gdi*; u glagolima na dočetu infinitivne osnove: SGI: *podniti, umriti, zaprit, želili*; OZI: *imili, umriti, viditi*; ZM: *umrit*; u gramatičkim morfemima u D i L jd. imenica i osobnih zamjenica: kojima je krajnji suglasnik osnove bio tvrd: SGI: *k sebi, k tebi, meni, u slavi*; OZI: *Divi, meni, po Mariji, po tebi*; OGD: *u kriposti, u svitlosti, po milosti*; PAM: *k služi, molbi, po tebi, u sebi, u tebi, u tuzi*; PG: *k tebi*; OSP: *tebi*; kojima je krajnji suglasnik osnove bio mek: SGI: *na zemlji*; u G mn. zamjeničko-pri-djevske deklinacije svih triju rodova: SGI: *bogatih, humiljenih, jih, lačnih, mnozih, ubozih, uzvišenih*; OZI: *svih, tužnih*; OGD: *djavljih, drazih, svih*; PAM: *blaženih, nevoljnih, svih*; ZM, OSP: *svih*.

Ekavski su refleksi zabilježeni rijetko: OZI: *celivala, verne, verno*.

Sažimanje ili kontrakcija samoglasničkih fonema u analiziranim se pjesmama odnosi na stezanje i artikulacijsko stapanje dvaju samoglasnika nakon ispadanja intervokalnoga fonema /j/ u pojedinim zamjenicama. Primjeri sažimanja ili kontrakcije očit

su u oblicima upitno-odnosne zamjenice *ki, ka, ko*: SGI: *ki sad, ki može, ki bludeć, ki sašad, ka je to, ka se sva, kom svita, kim nebom, ku pozdravi, u koj pribivaš*; OZI: *ka bi izabrana, ka će diva postati, ka si puna, ka biše neplodna, ki će te napunit, ku prosim*; OGD: *ki vele, ki stan, ki se griha kaju, ke drazih nimaju*; PAM: *ka sivaš, ka draga, ki se stavi, ke dosta, ku dili, pravljaju ku*; PG: *ki krivac jesam, ka živac, ka me je, ka me će, po ki bih mogal doć*; ZM: *ki prišal, ki na svit*. U pojedinim su pjesmama mogući i ostvaraji bez sažimanja navedene zamjenice: OZI: *koja nas usliši, koji će platiti, koji nas prosvitli, kojim nas uhili*; OSP: *koja kralja čisto, koje si prilika*. Budući da se radi o versificiranim tekstovima, česta su sažimanja i u drugom oblicima zamjenica: SGI: *duša ma, tve svitlosti, ljubav tva*; OZI: *tvom nebo i zemlja čistinjom procvita*; PAM: *ma lišca, ma plav, milost tva, tve lipostju, tvu pisan*; PG: *ma molit ne smi, me da bolim*; OSP: *tvu*. Zabilježeni su i dvostruki ostvaraji, odnosno sa sažimanjem i bez sažimanja: PAM, ZM: *tve/tvoje*.

Česte su i apokope: OGD: *neć* 'neće', *s* 'si', *spas* 'spasi', *učin* 'učini', *uzdrž* 'uzdrži'; OZI: *t* 'ti', *s* 'si'; SGI: *krip* 'kripi', *neg* 'nego', *podil* 'podili', *s* 'si', *svak* 'svako', *usliš* 'usliši'; PAM: *bud* 'budi', *čin* 'čini', *t* 'ti', *nis* 'nisi', *s* 'si'; PG: *bud* 'budi', *čin* 'čini', *neć* 'neće', *ako s' ne* 'ako se ne', *ukaž* 'ukaži'; ZM: *molimo t* 'molimo te'; OSP: *koj* 'pošten'je 'kojoj poštenje', *ni t* 'ni ti', *skaž* 'skaži', *uklon* 'ukloni', *zbav* 'izbavi'.

U pjesmama se redovito bilježi fonem /h/ koji je i bio jedna od suglasničkih jedinica fonološkoga sustava čakavskoga hrvatskoga književnoga jezika 16. stoljeća. Fonem se nalazi u svim pozicijama: u početnoj: SGI: *haja, harla, hoće, hodeći, hoti, humiljena*; OZI: *hiši, hišu, hoće, hoćeš, humiljenstvo*; OGD: *hrana*; PAM: *humiljenstva*; PG: *hoć*; ZM: *hti*; OSP: *harla, hitrost*; središnjoj: SGI: *bihu, dohodi, Duhom, klanjahu, oholstvo, pojahu, pohlepom, uharli, živihu*; OGD: *Duha, griha, ishodi, ophodi, straha, svrhu*; OZI: *prihodit, uhili, uzdihaše*; PAM: *pohotin'ja*; PG: *grihe*; dočetnoj: SGI: *bogatih, humiljenih, lačnih, jih, mnozih, ubozih, uzvišenih, varh*; OZI: *grih, posluh, svih, svetih, tminah, tužnih*; OGD: *djavljih, grih, svih, svrh*; PAM: *blaženih, nebesih, nevoljnih, svih*; PG: *bih, čuh*; ZM: *grih, svih*. Zabilježena je i skupina /hv/: SGI: *hvala, hvalom*; OZI: *hvaljen*.

U jednom primjeru fonem se /h/ javlja na mjestu fonema /k/ što se može objasniti glasovnom promjenom /k/, /g/ + zatvorni suglasnik (ili afrikata) > /h/ + zatvorni suglasnik (ili afrikata). Po tome se pravilu mogu objasniti primjeri: PAM: *hći*.

Fonem se /f/ nalazi u malom broju primjera: SGI: *ufan'je, ufamo*; OZI: *ufat*; PG: *ufan'je*.

Kao protetski fonem javlja se /j/ i to u akuzativnom enklitičkom obliku osobne zamjenice samo u jednoj pjesmi: SGI: *jih*.

U pojedinim je pjesmama 2. palatalizacija provedena: SGI: *mnozih, mnozim, ubozih, u tolici*; OGD: *ke drazih*.

Skupina psl. */d'/ prešla je u /j/: SGI: *gospoja*; OZI: *gospoju*; OGD: *gospoje, gospoj*; PG *gospoje*.

Skupina psl. */t'/ daje fonem /ć/: u pojedinim leksemima: SGI: *ćić, mogućstvo*; OZI: *obećala, pomoć*; OGD: *ćića, pića*; PAM: *hći, nesriće, zacić, zamiće*; ZM: *jošće*; u tvorbi komparativa s jotiranom osnovom koja je završavala na /t/: PG: *veće*; u određenim morfološkim kategorijama: u prezentu glagola 'htjeti' (naglašenom i nenaglašenom ili zanižekanom): SGI: *će, hoće*; OZI: *će, ćeš, hoće, nećeš*; OGD: *neć*; PG: *će, hoć, neć*; u infinitivu: SGI, OSP: *izreći*; PAM: *moći, naći*; PG: *doć, varć*; u glagolskom prilogu sadašnjem: SGI: *buduć, bludeć/bludeći, hodeći, gledajuć, greduć, moguć, navišćujuć, podvijajuć, proseć, slaveć, slovuć*; OZI: *budući, ljubeć, moleći, proseći, stojeći, utirući, videći*; PAM: *ljubeć, videć*; PAM: *klećeć, ljubeć, videć*; PG: *govoreć, moleći, upijuć*; ZM: *kripeći*; u skupu /šč/ koji nastaje kao rezultat primarne i sekundarne jotacije skupina */st'/ i */sk'/: SGI: *navišćujuć, potišće, prošćen'jem*; OGD: *šćit*; PAM: *šćitu*. Na temelju refleksa primarne i sekundarne jotacije skupina */st'/ i */sk'/ u /šč/ očituje se čakavska književnojezična podloga analiziranih pjesama.

Prijelaz dočelnoga /-m/ u /-n/ odlika je i književne čakavštine 16. stoljeća, no u pjesmama se nalaze primjeri u kojima se čuva dočetno /-m/: SGI: *angelom, divom, grihom, dostojanstvom, Duhom, klanjam, mislim, mojim, moljen'jem, mnozim, nam, njim, onim, pohlepom, postavljam, priklanjam, priporučam, putem, svim, Svetim, tim, tvojim, vidim*; OZI: *Adamom, Bogom, Evom, divom, krunom, navistim, njegovom, ocem, pisam, poslom, pozdravim, prosim, složim, svaršenom, tobom, tvom, velikom*; OGD: *nam, njim*; PAM: *bitjem, dostignem, duhom, grem, grihom, kim, kojim, nisam, putom, sazivam, sinčenom, skupom, svetom, svim, umim, uzveličam*; PG: *bolim, grem, jesam, molim, odrečem, pečem, znam*; ZM: *svitom, tobom*.

Pojava dočelnoga /l/ u kategoriji glagolskih pridjeva radnih muškoga roda u jednini, ali i u kategoriji imeničkih riječi zadržana je: SGI: *došal, izišal, posal, postal, postavil, pošal, pripravil, pristol, zgibal*; OZI: *angel, dobavil, izbavil*; OGD: *pakal*; PAM: *dresel, vesel*; PG: *dil, zal*; ZM: *prišal*. Nevokaliziranje fonema /l/ također može ići u prilog činjenici da je podloga analiziranih pjesama čakavska.

U pojedinim pjesmama javlja se i rotacizam koji se može pronaći i u brojnim čakavskim književnim tekstovima ovoga vremena: OZI, PG: *nigdar*; OSP: *more*. Mogući su i dvostruki ostvaraji u prezentu glagola 'moći', s rotacizmom i bez njega: SGI: *može/more* ili samo oblici bez rotacizma: PAM: *može*.

Sekundarna jotacija nije provedena: SGI: *činjen'je, govoren'ju, milosardje*,

moljen'jem, obitan'ja, pošten'ju, ponižen'je, prošćen'em, rojen'ja, spasen'je, stvoren'ja, ufan'je, uzvišen'je, zgrišen'ja; OZI: brojen'ja, djavalske, djavol-sku, dresel'je, govoren'ja, kripostju, mišljen'je, naručen'je, pametju, poslan'je, pozdravljen'je, rečen'je, stvoren'ja, svitlostju, vesel'ja, vesel'je, začetja; OGD: djavljih, djavloj, spasen'je; PAM: lipostju, milosardja, moljen'ja, mudrostju, pohotin'ja, pošten'je, stan'je, svitlost'ju, rojen'ja, vridnostju; PG: djavlji, ufan'je; ZM: karstjanstvo; OSP: karstjanska, karstjani, pošten'je, predan'ja, smiljen'ja, stvoren'je, zlamen'je, življen'ja.

Od suglasničkih skupina izdvaja se skupina *čl-*: SGI: *človika, človičja*; OZI, OGD: *človika*; skupina *-čt-*: SGI: *u pošten'ju*; ponegdje i *-št-*: PAM, OSP: *pošten'je*.

Unutar suglasničkih skupina spominje se metateza *vs- > sv-* u oblicima neodređenih zamjenica: SGI: *svi, sve, sva, svaka, svim, u svemu*; OZI: *sva, svake, sve, svu*; OGD: *svi, svih*; PAM: *svak, svake, sve, svih*; PG: *sva, sve*; ZM, OSP: *sve*. Ipak je u jednoj pjesmi potvrđen i oblik N jd. zamjenice 'sav': OGD: *vas*, a u drugoj i oblik skupine *vs-*: OZI: *da vse je*. Metateza uglavnom nije provedena ni u prezentskoj osnovi na granici prefiksalnoga i korijenskoga morfema. Stoga se u pojedinim pjesmama javljaju i sekvence *-jt* i *-jd* u prezentu i infinitivu prefigiranoga glagola: OZI: *dojde, izajde, iznajde, pojdu*; SGI: *pojde, pojti*. Ipak su u jednoj pjesmi zabilježeni i varijantni oblici infinitiva glagola *doiti*: jednom sa skupinom *-jt* te drugi put s provedenom jotacijom kojoj je prethodila metateza: PG: *dojt/doć*. Stari oblik *iti* sačuvan je u istoj pjesmi u prefiksnoj realizaciji: OZI: *priti*; PG: *prit*.

Od suglasničkih promjena u Martinčićевой pjesmi zabilježeno je razjednačivanje nosnih fonema: OSP: *zlamen'je*. Treba se osvrnuti i na ostale suglasničke skupine: asimilacija se u pjesmama na granici morfema uglavnom provodi: SGI: *družba, ispravljeni, isprazniv, uščudiše se*; OGD: *ishodi, rascvili, slatki*; PG: *slatko*; ZM: *otkupitelj*.

U pjesmama ne dolazi do pojednostavnjivanja suglasničkih skupina. Stoga se ostvaruju oblici: OGD, SGI: *gdi/gdino*; PAM: *gdi*; PG, OSP: *tko*.

3. 2. MORFOLOŠKA RAŠČLAMBA

U sklonidbi imenica navest će se pojedine jezične posebnosti.

U lokativu jednine imenica muškoga i srednjega roda zabilježen je mlađi nastavak *-u*: SGI: *u Bogu, u govoren'ju, u limbu, u mišcu, u pošten'ju, u vaju*; PAM: *na svitu*; PG: *u sarcu*. Navedeni je nastavak bio čest u pisaca s južnočakavskoga područja. Arhaični nastavak *-i* u lokativu množine koristi se kod imenica srednjega roda i to najčešće zbog versifikacijskih potreba: OGD: *ka je na nebesi*.

U sklonidbi imenica ženskog roda ističe se u vokativu jednine stari nastavak *-e* (patalatnih osnova): OGD, PAM: *Gospoje, Gospe*; PG: *gospoje*; OZI: *divice, Divice, kraljice*; ZM: *Divice, Marije*.

U instrumentalu jednine imenica svih triju rodova razlikuju se nastavci s obzirom na to je li osnova imenice palatalna ili nepalatalna: SGI: *angelom, Divom, dostojanstvom, Duhom, grihom, hvalom, moljen'jem, Ocem, pohlepom, putem, slavom, svitom, vičn'jem*; OZI: *Adamom, Bogom, krunom, ocem*; PAM: *bitjem, grihom, putom*; OGD, ZM: *svitom*.

U jednoj je pjesmi zabilježena u nominativu množine i duga i kratka množina, ali različitih imenica: SGI: *kori, ali sinovi*.

U genitivu množine imenica svih triju rodova zabilježen je općečakavski *-Ø* gramatički morfem: SGI: *s pristol'j, sa visin, sa nebes, sardac*; OZI: *šes misec*; PAM: *od suz, s nebes, sa svih stran, svih divic, zvizd ures dobivaš*; OGD: *od mnogo lit, svrh zvizd, z djavljih ruk, svih gospoj, od pčel roj*.

Od ostalih množinskih padeža izdvaja se za imenice srednjega roda u lokativu množine nastavak *-ih*: PAM: *na kolinih, na nebesih*; u instrumentalu množine imenica muškoga roda nastavak *-i*: SGI: *s angeli*; za imenice ženskoga roda u dativu množine nastavak *-am*: SGI: *zvizdam*; u lokativu množine nastavak *-ah*: OZI: *u tminah*; u instrumentalu množine nastavak *-ami*: PAM: *suzami proлива*; SGI, ZM: *ženami*.

U zamjenica se javljaju oblici: u dativu množine: SGI, OGD, PAM: *nam*; u instrumentalu množine: SGI, ZM: *nam*; PAM: *meu svimi, nad kimi*.

U dativu i lokativu jednine ženskoga roda potvrđen je noviji zamjeničko-pridjevski nastavak *-oj* kako je to bilo često u čakavskim književnim tekstovima ovoga razdoblja: SGI: *Božjoj, po njoj, u nebeskoj slavi, slavnoj Divi*; OZI: *njoj, po Božjoj, prečistoj, svojoj, toj, tvojoj*; OGD: *djavljjoj sili, našoj škodi, po tvojoj*; PAM: *kojoj, mojoj molbi, njoj*; PG: *Gospoji blaženoj*. Ipak se u jednoj pjesmi čuva i stariji nastavak *-i* prema nekadašnjoj neodređenoj deklinaciji: SGI: *u tolici slavi*.

U pjesmi PG nominativ upitno-odnosne zamjenice za značenje 'neživo' glasi *što* što se smatra glavnom odlikom štokavskoga jezičnoga sustava dok u pjesmi OZI ta ista zamjenica glasi *ča* čime se potvrđuje pripadanost te pjesme čakavskom jezičnom sustavu.

Što se tiče glagolskih oblika, infinitiv može biti apokopiran i potpun: SGI: *bit, dat/dati, činit, davat, izreći, podniti, pojt, pomagati, pristupit, smislit, stupit, stvoriti, umriti, viditi*; OZI: *biti, govorit, klanjati, kraljevati, napunit, očutit, odvezati, oprostit, platiti, poklonit, poroditi, postat, pritistati, sloboditi, ufati, vidit/viditi, zvati/zvati*; OGD: *zapustit*; PAM: *biti, čekat, naći, pet, počat, spet*; PG: *dojt/doć, prit, molit, oda-*

gnat, varć; ZM: *satarti, umrit*; OSP: *izreći, upisat*. U književnoj se čakavštini toga vremena javljaju oba oblika.

U Matulićevoj pjesmi u 1. l. jd. prezenta potvrđeni su oblici sa starijim nastavkom -u te novijim -m: PAM: *dostignem, grem, molju, sazivam, umim, uzveličam*; PG: *bolim, grem, molim, nošu, odrečem, ostavlju, pečem, proslavlju, prošu, znam*. U svim drugim analiziranim pjesmama javljaju se samo oblici s nastavkom -m: SGI: *klanjaj, mislim, postavljaj, priklanjam, priporučam, vidim*; OZI: *navistim, pozdravim, prosim, složim*. U književnoj čakavštini 16. stoljeća prevladali su oblici s novijim nastavkom -m.

Preteritalni glagolski oblici dobro su zastupljeni: aorist: OGD: *dojiše, sliše*; OZI: *biše*; SGI: *odgovoriše, otvoriše, riše, uščudiše se, vidiše, zatvoriše*; PAM: *bi*; PG: *čuh*; imperfekt: OZI: *čekaše, govoraše, staše, uzdihaše, znaše*; SGI: *bihu, biše, klanjahu, pojahu, živihu*; perfekt: SGI: *je pripravil, je postavil, su govorili, su želili*; OZI: *je izbavil, sam obećala, začala je, iznašla si*; PG: *je dojt, je izišal, je omrazila, jest pošal, je pripravil, je postavil, su želili*; OGD: *si pribili*; pluskvamperfekt: SGI: *biše zgibal*.

Zanimljiv je primjer variranja naglašenoga i nenaglašenoga oblika pomoćnoga glagola *biti* u Matulićevoj pjesmi:

*Zato ja, kî krivac jesam i zal dosti,
Grem k tebi kâ živac, jesi od milosti!
Toli je grišna sva, toli je sva tamna
Da prid Isusova lica je dojt sramna*

Futur 1. tvori se prezentom glagola 'htjeti' (naglašenim i nenaglašenim) i infinitivom: SGI: *će znati, stvoriti će, hoće bit, će dat/dati će*; OZI: *će dat, će se klanjati, ćeš biti, ćeš začati, ćeš porodit, hoćeš biti, hoće se zvati, hoće obsinit, hoće slobodit, hoćeš začeti, nećeš oćutit*; PAM: PG: *će varć*.

U dvjema pjesmama potvrđen je i futur 2. koji se tvori od svršenoga prezenta glagola 'biti' i infinitiva: OZI: *budu viditi, budeš poroditi, ne budu znati, ne budu viditi*; SGI: *budu praviti, bude prijati, budu znati*; PAM: *bud' mila*. Ovakvi su oblici bili česti u književnoj čakavštini ovoga vremena.

Imperativni su oblici u pjesmama jednostavni: SGI: *daj, krip', podil', učini, usliš', uzviši, živi*; OZI: *daj, ukruni, usliši, utiši*; OGD: *daj, čin', hrani, nakloni, napitaj, napoj, nepoj, odnesi, otreši, pomozi, spas', stavi, učin', uzdrži, znemi*; PAM: *čin', daj, pogledaj, poklon', promini, obarn', odnimi, učini, uzveličaj, vid'*; PG: *bud', daj, čin', ne karzmaj, pomiluj, prosti, ukaž', usiluj*; OSP: *izbav', skaž', uklon'*.

U kondicionalu nije potvrđen tipični čakavski oblik pomoćnoga glagola *biti* (*bim, biš, bimo, bite*) pa je zabilježeno: OZI: *bi celivala, bih pala, bih se podala, bismo stali*; PAM: *bih moći*; PG: *bih mogal doć*.

Navode se i glagolski prilozi sadašnji koji se tvore s novijim sufiksima: *-uć(i)* i *-eć(i)*: SGI: *buduć, bludeć/bludeći, hodeći, gledajuć, greduć, moguć, navišćući, podvijajuć, proseć, slaveć, slovuć*; OZI: *budući, ljubeć, moleći, proseći, stojeći, utirući, videći*; PAM: *klećeć, ljubeć, videć*; PG: *govoreć, greduć, moleći, upijuć*; ZM: *kripeći*.

Oblici su glagolskih priloga prošlih sa sufiksima *-v* i *-vši* sljedeći: SGI: *isprazniv, izustiv, stavši, svaršiv*; OZI: *čuvši, ne pozna(v), ne zača(v), prignuv*; OGD: *zgrišiv*; OSP: *kleknuv*.

6. ZAKLJUČAK

Hrvatska renesansna književnost predstavlja bljesak u povijesti hrvatske književnosti. Razdoblje 16. stoljeća po mnogo čemu je burno i prijelomno razdoblje u povijesti hrvatskoga jezika i jezikoslovlja. Ono nije samo književno zanimljivo, već predstavlja i važnu dionicu za razvoj hrvatskoga jezika i jezikoslovlja. Djelatnošću renesansnih pisaca došlo je do izgradnje književnojezičnih idioma: čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga. Književnost je tada imala velik utjecaj jer je zauzimala važno mjesto u humanističko-renesansnoj kulturi, a upravo zahvaljujući takvoj književnosti Hrvatska se već od 15. stoljeća uključila u kulturne tokove europskoga novovjekovlja.

Posebno je književno i jezično zanimljiv splitski krug s glavnim predstavnikom Markom Marulićem oko kojega su se okupljale mnoge ličnosti koje su svojim životom i radom doprinijele razvoju kako književnosti tako i jezika. Od mnogih svjetovnih i religioznih tema koje su privlačile pažnju splitskih renesansnih pjesnika, izdvajaju se pjesme marijanske tematike. Izbor renesansnih pjesnika da pišu pjesme religiozne tematike nimalo ne čudi s obzirom na tešku situaciju u kojoj se hrvatski narod tada nalazio – dolazak Osmanlija i njihovo ugnjetavanje. Stoga marijanska lirika uz izricanje hvale i slave Blaženoj Djevici Mariji često obiluje vapajima za pomoć.

Velik utjecaj na renesansnu liriku imala je i petrarkistička poezija pa su pojedine svjetovne pjesme, ali i one religiozne tematike bile napisane u toj maniri. Mnogi su petrarkistički pjesnici nakon svoga “poroda od tmine” odlučili posegnuti za religioznom tematikom pa su zadržavši petrarkistički način pisanja te promijenivši tematiku,

posvetili neke od svojih pjesama Blaženoj Djevici Mariji.

Jezičnoj je analizi bilo podvrgnuto sedam pjesama marijanske tematike pjesnika splitskoga književnog kruga 16. stoljeća: Frane Bogavčića, Marka Marulića, Nikole Matulića, Jerolima Martinčića i Frane Božićevića Natalisa. Budući da su navedeni autori pripadali splitskom književnom krugu hrvatske renesansne književnosti 16. stoljeća, pretpostavilo se da će podloga njihova književnoga jezika biti čakavska. Fonološka i morfološka jezična analiza izabranih pjesama to je i potvrdila. Navode se neki od primjera fonološke i morfološke jezične raščlambe koji govore u prilog tome: ikavski releks jata, releks prednjega nazala */ɛ/ iza palatala u /a/, releks stražnjega nazala */q/ i slogotvornoga */l/ u /u/, bilježenje fonema /h/, čuvanje dočetnoga /m/, nevokaliziranje dočetnoga fonema /l/ u kategoriji gl. pridjeva radnoga muškoga roda u jednini, relexi primarne i sekundarne jotacije skupina */st'/ i */sk'/ u /šč/, neprovođenje sekundarne jotacije, brojne apokope, nulti gramatički morfem u G mn. imenica svih triju rodova, morfem -u u L jd. imenica muškoga i srednjega roda, apokopirani i puni infinitiv...

LITERATURA

- BELIĆ, Predrag. 1983. "Popis hrvatskih Marijinih titula". *Bogoslovska smotra*, LIII, 2–3: 260–279.
- BOGDAN, Tomislav. 2011. "Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo. Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku". *Colloquia Maruliana* 20, 20: 36–373.
- BOGIŠIĆ, Rafo. 2007. *Hrvatski petrarkizam*. Zagreb: Školska knjiga.
- BROZOVIĆ, Dalibor. 2008. *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BUBALO, Jakov. 1976. "Kratki osvrt na hrvatsku marijansku liriku". *Crkva u svijetu* 11, 4: 363–366.
- DELBIANCO, Valnea. 2006. "Biblijske žene u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka i renesanse". *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 43, 2: 135–148.
- FRANIČEVIĆ, Marin. 1968. "Hanibal Lucić i Petar Hektorović". *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 7, Zagreb: Matica hrvatska – Zora: 7–166.
- JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka. 2007. "Mnoga lica i značenja srednjovjekovlja: baština prošlosti i suvremeni identitet". *Thesaurus Archigymnasii. Zbornik radova u prigodi 400. godišnjice Klasične gimnazije u Zagrebu 1607 – 2007* Zagreb: Klasična gimnazija u Zagrebu: 501–508.

- JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka. 2012. "Mavrova pjesnička potraga za Bogom i za sobom". *Perivoj od slave: Zbornik Dunje Fališevac*. Zagreb: FF Press: 127–141.
- JOZANOVIĆ, Maja. 2015. *Religiozna lirika Marka Marulića*. Zagreb: Diplomski rad.
- FISKOVIĆ, Cvito. 1976. "Splitska renesansna sredina". *Dani hvarskoga kazališta* 3, 1: 289–319.
- FRANGEŠ, Ivo. 2004. "Ponovno i dodatno o Marulićevu prijevodu Petrarkine kancone 'Vergine bella'". *Colloquia Maruliana* 13: 89 – 95.
- KAPETANOVIĆ, Amir. 2005. *Nikola Nalješković: književna djela*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KAPETANOVIĆ, Amir. 2011a. "Čakavski hrvatski književni jezik". *Povijest hrvatskoga jezika*, 2. knjiga: 16. stoljeće. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica: 77–123.
- KAPETANOVIĆ, Amir. 2011b. "Versificirana biblijska pripovijest o Esteri (XVI. st.) u kontekstu hrvatske srednjovjekovne književne baštine i Marulićeva pjesničkoga kruga". *Colloquia Maruliana* 20, 20: 5 – 30.
- KATALINIĆ, Ante. 1985. "Četiri stoljeća Vrtla Petra Lučića – Prva hrvatska antologija duhovnoga štiva". *Obnovljeni život* 40, 2: 477–485.
- KATALINIĆ, Ante. 1995. "Najstarija hrvatska napisana molitva Mariji, Prikaz najstarijih hrvatskih marijanskih tekstova". *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 50, 5: 477–485.
- KATIČIĆ, Radovan. 2011. "Hrvatski jezik na pragu novovjekovlja". *Povijest hrvatskoga jezika*. 1. knjiga. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica: 9–49.
- KOLUMBIĆ, Nikica. 1990. "Trogirski 'Vartal' i njegov sastavljač Petar Lucić". *Vartal*. Split: Književni krug Split: 7–81.
- KOLUMBIĆ, Nikica. 1991. Humanistički krugovi kao čimbenici nacionalne i europske duhovne integracije". *Dani Hvarskoga kazališta* 17, 1: 17–27.
- KOSOR, Karlo. 1978. "Marija u stihovima Marka Marulića". *Bogorodica u hrvatskom narodu: zbornik radova Prvog hrvatskog mariološkog kongresa u Splitu* 10 – 11 Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Hrvatski mariološki institut: 237–244.
- LISAC, Josip. 2013. "Čakavština kao jezik pismenosti i književnosti od srednjega vijeka do danas". *Croatia et Slavica Iaderina* 9/1, 7: 31 – 37.
- LUCIĆ, Petar. 1990. *Vartal*. Split: Književni krug.
- LUČIN, Bratislav. 2001. "Marulićeve knjige i rukopisi". *Split Marulićeva doba*. Split: Muzej grada Splita: 18–30.
- LUČIN, Bratislav. 2004. *O djevo lijepa: polutisučljeta prijevodna sudbina Petrarkine kancone 'Vergine bella' u Hrvata*. Split: Književni krug.

- MALIĆ, Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MALIĆ, Dragica. 2003. "Neobjavljeni dijelovi takozvanog Marulićeva molitvenika". *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29, 1: 181–209.
- MALIĆ, Dragica. 2004. "Zašto tzv. Marulićev molitvenik nije Marulićev". *Colloquia Maruliana* 13: 5–19.
- MARULIĆ, Marko. 1970. "Pjesme". *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 4, Zagreb: Matica hrvatska: 129–166.
- MIHANOVIĆ, Hrvojka. 1989. "Značenje Marulićevih himana za razvoj hrvatske himnodije". *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 15, 1: 221–236.
- MIHOJEVIĆ, Josip. 1994. *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu: od 13. stoljeća do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- MOGUŠ, Milan. 1995. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- NOVAK, Slobodan Prosperov. 1996. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Biblioteka Antibarbarus.
- NOVAK, Zrinka. 2011. "Utjecaj kulta Blažene Djevice Marije na neke aspekte pobožnosti na istočnoj jadranskoj obali u razvijenome i kasnome srednjem vijeku". *Croatica Christiana Periodica* 35, 67: 1–28.
- PARLOV, Mladen. 2004. "Marulić – mariolog i marijanski pjesnik". *Colloquia Maruliana* 13: 111–129.
- PEDERIN, Ivan. 1970. "Pretvorba hrvatskoga iz crkvenog u književni jezik". *Crkva u svijetu* 5, 1: 65–74.
- REBIĆ, Adalbert. 1980. "Hrvatski mariološki institut – 5 godina djelovanja". *Bogoslovska smotra* 49, 4: 507–515.
- ŠIMIĆ, Krešimir. 2010. *Hrvatska religiozna lirika 16. stoljeća*. Zagreb: Doktorska disertacija.
- ŠIMUNDŽA, Drago. 1999. "Gospa u hrvatskoj književnosti". *Crkva u svijetu* 34, 3: 336–361.
- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav. i dr. 1969. "Hrvatska književnost srednjega vijeka". *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 1, Zagreb: Matica hrvatska – Zora: 231–384.
- ŠTRKALJ Despot, Kristina. 2011. "Osorsko-hvarska pjesmarica (popis sastavnica, postanje, jezik)". *Colloquia Maruliana* 20, 20: 31–72.
- TOMASOVIĆ, Mirko. 1991. "Marulić i Šižgorić". *Dani hvarškoga kazališta* 17, 1: 107–113.
- TOMASOVIĆ, Mirko. 1996. "Marko Marulić, Judita". *Colloquia Maruliana* 5: 254–257.

- TOMASOVIĆ, Mirko. 1989. *Marko Marulić Marul*. Zagreb: Erasmus naklada.
- TOMASOVIĆ, Mirko. 1999. "Dva lika Marulićeva dvanaesterca". *Colloquia Maruliana* 8: 33–45.
- TOMASOVIĆ, Mirko. 2001. "Petrarkina kancona 'Vergine bella' i Marulićev splitski humanistički krug". *Mogućnosti*, XLVIII, 4–6: 1–5.
- VONČINA, Josip. 1977. *Analize starih hrvatskih pisaca*. Split: Čakavski sabor.
- ŽANKO, Dušan. 1935. *Hrvatska marijanska lirika (novija)*. Zagreb: Naklada knjižare Preporod.

LANGUAGE FEATURES OF CROATIAN MARIAN LYRICS
WRITTEN BY KNJIŽEVNI KRUG SPLIT IN THE 16TH CENTURY

Among various motifs that from the very beginning of the poetic creativity in Croatia attracted the attention of our poets, it is beyond doubt that a special place belonged to the Blessed Virgin Mary. Just as Mary has a special place in the Croatian Christian Church as the Virgin Mary, Mother of God, in the same way Marian lyrics occupy a special place among the overall poetic expression, amongst the verses dedicated to the Virgin Mary. Numerous Croatian poets dedicated at least a small part of their poetic work to the Mother of Jesus. In this paper, the aim is to analyse some Marian poems written by the poets-members of Splitski književni krug: Marko Marulić, Frane Bogavčić, Nikola Matulić, Jerolim Martinčić and Frano Božićević Natalis. More precisely, in the analysis we are focusing on the poems that were written according to the Chakavian stylization of the 16th century Croatian language.

KEYWORDS:

Marian lyrics, Chakavian literary language, phonological analysis, morphological analysis, Marko Marulić, Frane Bogavčić, Nikola Matulić, Jerolim Martinčić, Frano Božićević Natalis